

Aanslag op het vertrouwen

Door Anet Bleich

Marcel van Dam
Niemands land
uitgever: De Bezige Bij
prijs: € 19,90
368 pagina's
isbn: 978 90 234 4208 0

De minima profiteren niet mee van de gegroeide welvaart. Aan onderwijs wordt minder geld besteed. En volgens Marcel van Dam is Nederland een éénpartijstaat geworden. Bescheidenheid is een eigenschap waarvan niemand Marcel van Dam ooit zal hebben verdacht. Dat oordeel wordt door hemzelf met enige regelmaat bevestigd. Ook in zijn vandaag verschenen boek Niemands land – Biografie van een ideaal.

Het biografische gedeelte bestaat uit een opsomming van de highlights uit de loopbaan van Van Dam. Hij was de eerste die op het idee kwam (in 1967) om met behulp van de computer verkiezingsuitslagen te voorspellen. De vader van de verkiezingsprognose, zogezegd. Hij voerde (samen met Hans Gruyters en Jan Schaefer, dat nog wel) een voortreffelijk huisvestingsbeleid tijdens het kabinet-Den Uyl. Hij reorganiseerde met groot succes de Vara. En last but not least: toen hij tijdens een bezoek aan de VS geconfronteerd werd met een levensgevaarlijk gewonde vrouw, liep hij in tegenstelling tot de rest van het gezelschap niet weg, maar beademde haar met goed gevolg.

De indruk van borstklopperij wordt verzacht in een hoofdstuk waar Van Dam betoogt dat zulke prestaties geen verdienste zijn, maar voortvloeien uit natuurlijke aanleg en omgevingsfactoren. De mens is niet eens meester over zijn eigen brein, zo ontleent de auteur aan de neurobiologie, het brein dicteert het gedrag van het individu. De

vrije wil bestaat niet. Over de wetenschappelijke merites hiervan kan ik niet oordelen, duidelijk is wel dat Van Dam er niet in slaagt dit mechanische mensbeeld te verenigen met de centrale plek die de moraal, met waarden als rechtvaardigheid, empathie en solidariteit, naar zijn – terechte – mening in de samenleving hoort in te nemen.

Betekenen deze kritische noten dat Niemands land niet veel meer is dan een eerbetoon van Van Dam aan Van Dam? Het tegendeel is waar. De grote verdienste van dit boek ligt in de originele, haaks op de huidige tijdgeest staande maatschappij-analyse, ondersteund door grondig, cijfermatig onderbouwd spitwerk.

Volgens Marcel van Dam is de Nederlandse samenleving anno nu in de greep van vaak niet als zodanig benoemde neoliberale ideeën en praktijken. Dat de overheidsinvloed niet al te groot hoort te zijn, belastingen en premies nimmer mogen stijgen, en wat de markt doet in principe welgedaan is, het hoort (of hoorde tot aan de kredietcrisis) tot de nauwelijks aangevochten common sense.

De omslag van een sociale verzorgingsstaat naar een door de wetten van de markt geleide neoliberale prestatimaatschappij situeert Van Dam begin jaren tachtig van de vorige eeuw. Met enige overdrijving spreekt hij van een 'trendbreuk in de beschaving', die een einde maakte aan 'het eeuwenlange proces van humanisering, dat zo krachtig was dat twee wereldoorlogen het alleen maar konden onderbreken, niet stoppen'. Zijn eigen – vroegere – partij, de PvdA, verwijt hij dat ze gretig heeft meegewerkt aan deze transformatie van een gemengde naar een zuiver kapitalistische economie. 'De sociaal-democratie was in stilte ter ziele gegaan en 'van de armen' begraven.'

Het zijn boude beweringen, maar het moet gezegd: Van Dam slaagt erin ze aannemelijk te maken. Neem bijvoorbeeld de ontwikkeling van de uitgaven aan onderwijs. Rond 1950 bedroegen die iets minder dan 3 procent van het bruto nationaal product. Het hoogtepunt werd halverwege de jaren zeventig bereikt: 7 procent. Het was de tijd dat steeds meer kinderen uit arbeidersmilieus middelbaar en hoger onderwijs begonnen te volgen. In het jaar 2000 was het percentage gezakt tot even boven de 4 procent en sindsdien is er weer een hele lichte stijging (nog steeds onder de 5 procent). Zouden de aanhoudende klachten over het dalende onderwijsniveau niet veel te maken kunnen hebben met die – voor West-Europa vrij unieke – verminderende geldstromen?

Van Dam signaleert ook een ombuiging in de trend naar een humaner strafrecht. Vergeleken met de jaren zeventig en tachtig, worden er veel meer

gevangenisstraffen opgelegd en is het detentieregime versoberd (de meermanscell!) en de ruimte voor de reclassering ingeperkt. En nog steeds zwelt de roep om hardere, strengere straffen verder aan.

Echt schrikken wordt het zodra het gaat over de (toenemende) inkomensverschillen en het stroomlijnen van de sociale zekerheid. Met behulp van een grafiek laat Van Dam zien dat sinds 1980 de minima niet alleen een geringer aandeel hadden in de algemene welvaartsgroei, maar er zelfs in absolute zin op zijn achteruitgegaan. Dit in krasse tegenstelling tot de sprong omhoog die de hoogste inkomens hebben gemaakt. Wat voor de minima opgaat, geldt nog sterker voor de uitkeringen. In 1980, aldus Van Dam 'bedroeg de gemiddelde netto-uitkering 85 procent van het gemiddelde nettoloon. Dat nadert nu de 65 procent'. Bovendien is er een verschuiving waarneembaar in het denken over uitkeringen; wat tot ver in de vorige eeuw werd gezien als een onvervreemdbaar recht, heeft nu veeleer het karakter aangenomen van een gunst die aan allerlei voorwaarden kan worden gebonden. Van Dam: 'Uitkeringen werden meer en meer gebruikt als instrument om mensen te activeren en te disciplineren.'

Opmerkelijk is dat de genoemde trends (meer dwang en repressie, grotere sociale verschillen) zich hebben voortgezet ongeacht de politieke kleur van de regering. Of CDA en VVD regeerden, CDA en PvdA of, onder Paars, PvdA en VVD blijkt, in de genoemde opzichten, weinig verschil te maken. Dit gegeven – door Van Dam met het hem eigen overstatement 'de éénpartijstaat' gedoopt – draagt zeker bij aan het verklaren van het gegroeide wantrouwen in de politiek. Het maakt ook begrijpelijk waarom de PvdA zo'n moeite heeft het laagbetaalde en laag opgeleide deel van haar aanhang vast te houden.

Niemand's land levert nog méér interessante inzichten op, over de oorzaken van gettovorming bijvoorbeeld, en over het ontstaan van een groep 'onrendabelen', mensen die door gebrek aan kennis, vaardigheden of natuurlijke talenten niet kunnen meekomen en in de sterk prestatiegerichte samenleving steeds verder onder druk worden gezet en gemarginaliseerd.

Een voorstel dat het niet verdient in vergetelheid te raken betreft het doen van diepgaand onderzoek naar de kosten en baten van respectievelijk een genereuze en een sterk afgeslankte verzorgingsstaat. Als zo'n onderzoek er niet komt in de vorm van een door Van Dam gesuggereerde parlementaire enquête, zouden sociale wetenschappers deze handschoen moeten oppakken.